

Олександр Тарасенко

«І СМІХ, І ГРІХ»: КУРЙОЗНІ ВИПАДКИ З ЖИТТЯ ДУХОВЕНСТВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ХІХ ст.

У статті розглядаються питання субкультури, типи поведінки, колективна психологія духовенства як суспільної верстви населення у ХІХ ст. Яскравим проявом цих аспектів дослідження є різні курйозні випадки з повсякденного життя та професійної діяльності священнослужителів. У статті наведені характерні приклади подібної поведінки, запроваджено до наукового обігу новий документальний матеріал з історії Чернігівської єпархії.

Ключові слова: церква, Чернігівська єпархія, духовенство, колективна психологія, ексцентрична поведінка.

Під час становлення етнографії та краєзнавства як наукових дисциплін у ХІХ ст. побут духовенства цікавив дослідників і займав помітне місце в накопиченій джерельній базі. Зазвичай дописувачами подібних студій були самі священнослужителі чи вихідці з духовного стану. Згодом, у 20–30 рр. ХХ ст., в умовах комуно-антирелігійного режиму, цей процес накопичення джерельного матеріалу припинився. В цілому історія церкви опинилася на маргінесі наукового життя, а поодинокі студії у цій царині носили радше ідеологічний, антирелігійний характер. Зі змінами ідеології, змінився й дискурс сприйняття церковних інституцій, їхнього життя та духовенства як об'єкта дослідження. Інтерес до неупередженого, справді наукового вивчення церкви, вірувань швидко відновився. Проте повсякденне життя духовенства, його ментальність потребують подальших студій, виявлення й запровадження в обіг нових джерел інформації, аналіз та осмислення її, що є актуальним науковим завданням.

Усі замкнуті соціальні системи виробляють свою субкультуру, конструкти поведінки та колективну психологію. Незважаючи на серйозність професії церковного служіння, сміх і ексцентризм властиві духовенству. На передовій, так би мовити, жартівливих витівок, ексцентричних вчинків перебували студенти, молодь. Розваги семінарської спільноти можна легко надібати в літературі. Існує також матеріал, що стосується чернігівських семінаристів [1; 2; 3; 4]. Жартівлива студентська література, що бере свій початок принаймні з ХVІІ – ХVІІІ ст., продовжила своє існування й у ХІХ ст. Так були «в ходу» сатиричні вірші, укладені чернігівськими семінаристами, де висміювалося оточення Малоросійського Чернігівського архієпископа Віктора (Садковського) (1796 – 1803 рр.), а його самого з гумором прославляли:

Було, як візьме обнімати
Як рідних діточок своїх
Або як стане цілувати
Усім, було, дарує їх
Жупани добрі всі носили
Не молотили, не косили
Сап'янці всі, було, деруть

© Тарасенко Олександр Федорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.

Не знали, що то за шкапина
Йде, шляхетська мов дитина
Наряджений як би рекрут [5, с. 163; 6].

Відзначимо, що жодний наступний чернігівський владика не зажив подібної гумористично-симпатичної характеристики чернігівського студентства. Проте наступний епізод із життя семінариста також є жартом. Справа, викладена у документі, своєрідному творі, який зберігається в Інституті рукопису НБУ НАНУ. Раніше неопублікований текст документа наводимо повністю.

«В черниговскую городскую полицию от занимающегося лекциями
Черниговской духовной семинарии студента философии
Тараса Бассавельева

Объяснение

Сего 1843 года месяца сентября 11 дня случилось удивление, достойное события, каковое могло озарить только времена Нерона и Диоклетиана, и кое происшествие повлекло за собою повреждение не только мне одному, но и целому сословию всего священного нашего общества. Я, вышепереченный Тарас Бассавельев, вышеупомянутого месяца и числа отлучился от обиталища хозяина моего диакона Назария Мухи прохотится для наслаждения ради, и совокупно с тем, дабы воспеть тему, предназначенную мне профессором семинарии Горячкою. В оное и семоментальное время поручил десницам и очесам домочадца пектись о моем имуществе, отнюдь не помыслих о похищении оною при лицеизрении и ежечасном бдении оною домочадца. Но, возвратясь вспять, едва стопы моя достигли подножия порога обители, я узрев сердце железной цевницы растерзанную и изуродованную, на прибои весьма слабо висящую. Тогда по всей плоти моей озлобыл мраз велий, и я, расторгнув дверие, вошед в храмину и трижды околесовал оную. Паче чаяния воззрев по храмине и не увидев тамо ни какой хранительницы тела моего, я устремился к недрам ложа моего, где опречь 3-х велиих глав несносного для сердца моего луку, ничего не пребывало. Отсели я направил стопы своя к домочадцу, яко всеведце вся моя имущая, но горе мне, и от него получил ответ неведения.

Таким образом, вся одежда моя погибла, которая заключалась в следующем: 1) сине-серой длиннокрылой фанаберии, сопутствовавшей мне только к архиерею и ректору семинарии, иногда и отпращивания один раз послушника во время литургии; 2) двухколошники оливковые, сиречь панталоны, с узкочерными подпорками; 3) желто-оранжевый галстук с чернильным пятном на банте, означающий отпращивание мною иногда должности письмоводителя в семинарском правлении, и при нем находящуюся фрустальною запонкою с жезлом, всеконечно подобным Ааронову; 4) малинового цвета жилет с зеркальными пуговицами, подобными сияющим во мраце звездам; 5) белая зононая манишка, еще вымытая в прошлом году, с шитыми на ней украшениями; 6) халат, сшитый с молоденьких домашних агнцев с несколькими окружностями на воспузии от частого поползновения чрез забор за заграничным произрастением, сиречь картофелем; 7) показатели времени, сиречь часы; 8) футляры для сапог, сиречь калоши. Сверх того шесть рубах, сделанных младшею сестрицею моею во время каникулярного моего бытия в доме, по случаю болезни моей матушки, и 3-е портков ветхих с пятью окружностями на коленях, сиречь латками. Словом всё мое похищено безызвестным демоном, о котором ради знания всепокорнейше прошу чувствительных сердец ваших, дабы раскрыв вреднословие похитителя, возвратить вся моя имущая мне вместе, горемыслящему студенту Тарасу Бассавельеву. А между тем похитителей посадить под стражу многочисленную в обитель не преступную, где убо ни око не увидит и ухо не услышит, а сердце человеческое да не сокрушится. Собственноручно учинено и подписал студент Черниговской духовной семинарии Тарас Бассавельев» [7, арк. 1 – 2 зв].

Не відомо, чи ґрунтувався документ на реальних подіях, чи його сюжет повністю

вигаданий. Семінариста-філософа з таким прізвищем відшукати не вдалося, очевидно, це псевдонім, але ще більш вірогідним є колективне авторство чернігівських семінаристів. Професор Осип Горячко – цілком реальна постать, він викладав російську словесність у Чернігівській духовній семінарії протягом 1837 – 1850 рр. [8, с. 207]. Звертаємо увагу, що всі духовні персонажі, разом з уявними сестрою і мамою, в документі зображені відсторонено-позитивно. Невинним страждальцем, якого зрештою спіткали поневіряння, є сам автор-семінарист. Йому протистоїть гротескний образ анонімного крадія. Отже, зазвичай у семінарських творах подібного штибу духовні особи, насамперед, наставники-викладачі, змальовані вкрай темними або світлими кольорами. Оpubлікований лишень документ, на нашу думку, має відчутний самоіронічний характер.

Семінаристи виростали, ставали священиками та дияконами, але жартівливих витівок не полишали, багато хто з них до старості зберігав ексцентричність вдачі. За участю таких духовних осіб у 1841 р. стався кумедний випадок. Багатий козак містечка Бахмач (тоді Конотопського повіту Чернігівської губернії) Іван Вовк придбав два дзвони: більший – до 40 пудів, подарував у свою парафіяльну церкву на вічний спомин себе й своєї родини, а придбаний zarazом менший дзвін, так до 30 пудів, вирішив перепродати. Чутка про це полинула навкруги, а за 4 км у с. Курінь о тій порі саме гадали, чим прикрасити оновлений храм. Миколаївська парафія була не бідною, тримала подвійний причт: два священики, старшого Павла Лукашевича та його помічника Олександра Горуновича, ще й диякона Авксентія Бунчукова та пономаря. Порадившись, куренівська громада делегувала свій причт до Бахмача торгувати дзвоном. Не гаючи часу, в першу-ліпшу неділю, відправивши службу Божу, причетники підводою попрямували до Бахмача.

Духовні отці, хоч і здорожилися, анітрішки не втратили настрою, бо побачений ними дзвін акурат відповідав бажанням курінців. До того ж і ціну козак Вовк встановив прийнятну. Замочивши добре контракт, куренівський причт налагодився додому з тим, щоб громада наступного дня організувала доставку дзвоном до сільського храму. Аж раптом козак Вовк оголосив батюшкाम свій намір віддати дзвона даром, але за однієї умови, якщо вони зараз заберуть і повезуть його, вставши в упряж замість коня. Лукашевича і Горуновича взяли сумніви, тоді як диякон Авксентій уже вгонився в азарт і все повторював: «Так усього три версти лишень!» А Вовк і собі заохочував, обіцяючи тричі частувати батюшок по дорозі. Порадилися причетники та й погодилися на такий контракт. Випрягли коня, завантажили дзвін на віз. Диякон став в оглоблі, священики зайняли місця пристяжних і гайда навантаженого воза з двору. Бахмацького люду зібралось чимало, охочих допомагати, як не ділом, то словом, не бракувало, та козак Вовк верхи з нагайкою та з квартою горілки нікого не допускав до воза. Піт тече з причту, але тягнуть воза з дзвоном. Одну зупинку зробили, другу, вже і Курінь на обрії. Куренівська громада назустріч висипала, і парафіяни прагнуть навипередки допомагати своєму причту. Та контракт є контракт. Нікого до воза не підпускав козак Вовк. Почастував він ще раз трійцю візників, гадаючи, що на кручу в село вони возу певно не втягнуть, та й помилився. Щодоуху налягли батюшки на упряж і таки витягли воза. Вовк з пересердя жбурнув порожньою пляшкою навздогін упряжі з втраченим дзвоном та й повернув у Бахмач.

За церковними правилами про всяке придбання чи дарування на храм треба було сповіщати начальство. Та історія з оригінальною доставкою дзвоном у Курінь бігла попереду офіційних звітів. Невдовзі Чернігівська духовна консисторія рапортом доповіла про придбання до Куренівської Миколаївської церкви правлячому владиці, Чернігівському і Ніжинському архієпископу Павлу (Підлипському). Думка архієрея стала на двоє, що й відобразилося в його резолюції: «Духовному правлінню через благочинного куренівський причт, що дбає про красу храму Божого, похвалити, однак суворо попередити, щоб наперед духовні особи не важилися перед своєю паствою сподоблятися скотам нерозумним» [9].

Траплялися також ексцентричні витівки в середовищі духовенства на ґрунті корупції. Однією з її складових було призначення на більш дохідні парафії. Як діяла

ця корупційна схема? Священик, бажаючи змінити парафію на багатшу, їхав до Чернігова, звертався до котрогось консисторського столоначальника, домовлявся і залишав у нього кілька чистих аркушів паперу з власним підписом і спокійнісінько відправлявся додому. Коли звільнялося місце священика відповідного матеріального рівня в якісь парафії, столоначальник вписував у заощаджений аркуш стандартний текст прохання, і папірець швиденько передавався архієрею для резолюції.

Схема працювала як годинниковий механізм, аж поки трапилася кумедна драматична історія. Священик с. Краснопілля Кролевецького повіту Барзаківський, літня й багата людина (близько 80 років), знаючи, що навколишні собрати чекають його смерті, аби посісти краснопільську парафію, закрився в будинку й прикинувся хворим. А за тим наказав рідним пустити чутку, буцімто вночі він помер. Інформація миттю поширилася і долетіла до Чернігова. Столоначальники, не чекаючи офіційного повідомлення від духовного правління, відправили папери на резолюцію до архієрея. Так був призначений у Краснопілля священик не з бідної парафії, однак біднішою від краснопільської. Як годиться, на його місце одразу призначили іншого пошукувача. Щасливець у неділю раненько поїхав до Краснопільської церкви служити службу, але на порозі храму був вражений зненацька: перед вітварем стояв живий сивий о. Барзаківський. Однак жакливіша річ трапилася тоді, коли він повернувся до свого колишнього храму і застав там за службою новопризначеного священика – свого сусіда. Довелося шукати собі нової, абиякої парафії [4, с. 213 – 215].

Справді, під тиском суспільних і соціально-економічних процесів другої половини XIX – початку XX ст. перероджувалася й ментальність духовенства, особливо молодого, яке часто-густо прагнуло речей не зовсім духовних. Однак і в цих умовах характерники в середовищі духовенства залишалися, вони продовжували творити свою субкультуру, зважаючи на корпоративну замкнутість, але щільно пов'язану з народною. Це ілюструє такий інцидент, який трапився на свято Хрещення 1885 р. Парафіяни с. Максим (тоді Остерського повіту), як завжди, влаштували на Десні «Йордань», вирубали лід у вигляді хреста для освячення води, поставили навколо ялинки. 6 січня після богослужіння старенький парафіяльний священик Захар'євський ледве дошкандибав до місця проведення обряду. Під час освячення води, коли він занурював хрест у воду, той вислизнув у нього з рук і пішов на дно, а батюшка лиш вигукнув народний вислів: «Отуди, до чортового батька». Присутній при цьому дворянин звернувся до народу зі словами: «Не в Йордані співають, а чорта поминають, хорош поп, будьте свідками».

Звісно, скарга полетіла до Чернігова. Але тодішній владика Веніамін (Биковський) (до речі, єдиний з чернігівських архієреїв XIX ст. українець за походженням, уродженець Полтавщини, звісно, добре знаючий місцеві приказки) подивився на цю справу трішечки інакше. На скарзі він написав таку, на наш погляд, просту і виважену архієрейську резолюцію: «Не вижу преступлення в действиях и словах старика-священника; в смерзших руках и молодой человек может упустить крест, а сказанные слова были произнесены бессознательно; глубокий старик – человек, а с человеком всяко бывает» [4, с. 160 – 161].

Цікавим є також питання самоідентичності духовенства поряд з корпоративною професійною приналежністю. Вочевидь усвідомлювали свою «особливість» представники духовенства, які мали підтвержене дворянство. Тим більше, що держава контролювала цей процес, і Св. Синод регулярно надсилав до єпархій розпорядження про надання інформації щодо священнослужителів-дворян. Значний інтерес становить також питання етнічної/національної самоідентичності духовенства в Чернігівській єпархії, що дослідити складніше, бо граничних ситуацій, коли ця етнічна ідентичність могла проявитися, було обмаль. Утім, джерела фіксують прояви духовенством своєї національної приналежності, хоча і не у прямому, а в опосередкованому вигляді. Ці прояви зазвичай відбувалися у конфліктних або курйозних ситуаціях. Наприклад, отакий характерний випадок: у 1814 р. духовна консисторія почала документальне провадження за скаргою («прошением») священика Ніжинського Миколаївського кафедрального собору Антонія Гурського на образі свого «сослуживца» по храму

священника Василя Семенова. 24 липня 1814 р. у будинку ніжинського міщанина Афанасія Сичевського на поминальному обіді по померлій його дружині за столом зібрався «цвіт» тодішнього ніжинського духовенства. Між ними точилася розмова щодо знатних родин. Міський протоієрей Павло Волинський запитав, яка ж була «природная фамилия» покійного київського протоієрея Леванди? На репліку священника Антонія Гурського його товариш по службі в кафедральному храмі, священник Василь Семенов відреагував так: «В Киеве де обыкновение такое, иный прозывается там Каторжный, а в Нежине Гурский».

Потім розмова скочила на історію Малоросії та її втрачені права. Антоній Гурський також втрутився у розмову і знову зажив дошкульної образи від Семенова: «Ты сам не малороссиянец, а малороссийский выблядок» [10, арк. 1 – 1зв.]. За скаргою о. Гурського Семенова викликали до Чернігівської духовної консисторії, куди він уперто відмовлявся їхати. Після кількох суворих попереджень, він-таки 15 січня 1815 р. прибув до Чернігова й відповідав у консисторії, заявивши, що Гурський тоді на поминках «упился и начал громогласно поносить народ великороссийский, его худые нравы, обычаи и проч. Тогда он ... вступил не за свою собственную честь, но за честь и достоинства многих знаменитых великороссиян и шуточным образом говорил, что он [Гурский] напрасно делает и величает себя малороссиянином, ибо есть токмо ублюдок малороссийский, то есть из рода польской шляхты и вместе малороссийской». Принагідно Василь Семенов зауважив, що Гурський «безмерно кичился как киевскою своею пороодою, так и учением своим в Киевской академии, и всем киевским приписывал особенную честь» [10, арк. 9 – 9 зв.]. Зрештою ієрею Василю Семенову, етнічному росіянинові, єпархіальне начальство зробило попередження, але не за національну чи етнічну образу, а за гучну публічну поведінку і за невиконання розпорядження духовної консисторії.

Таким чином, протягом ХІХ ст. продовжувався процес поступового корпоративного замикання духовного стану в собі. Цей процес ішов наперекір загальній хвилі зростання соціальної мобільності в умовах прискореного капіталістичного розвитку, коли суспільство об'єктивно та неухильно рухалося у бік відкритості. Оскільки місія духовенства полягала у духовному та моральному лідерстві, збереження авторитету церковного призначення, то відсторонення від народного загалу, культивування корпоративних зв'язків мало і негативні наслідки. Усі замкнуті соціальні системи виробляють субкультуру, конструкти поведінки та колективну психологію. Незважаючи на специфіку церковного служіння, сміх і ексцентризм властиві духовенству. Часто-густо смішне балансувало на грані порушення людських і християнських норм моралі та загально прийнятих стандартів поведінки. З плином часу відчувається зростання агресивності у жартах, дедалі частіше корпоративну солідарність заступає станова неприязнь собі подібних. На нашу думку, це свідчення глибокої кризи духовного стану, спричиненої як церковною політикою держави, так і попередньою поведінкою духовенства, що прагнуло законсервувати свої станові привілеї. В умовах бурхливого соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку на зламі ХІХ – ХХ ст. воно опинилося у ситуації певного соціального тупика.

1. Кулжинский И. Воспоминания старинного черниговского семинариста / И. Кулжинский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1877. – № 7. – С. 187 – 196; № 8. – С. 210 – 221.

2. Воспоминания Иосифа Самчевского (1800 – 1886) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLIII. – № 12. – С. 353–375. – № 1. – С. 21–51. № 2. – С. 267–281. – № 4. – С. 74–90. – № 5. – С. 214–275.

3. Воспоминания священника о. Феодора Кистяковского (1807 – 1850-е гг.) // Киевская старина. – 1895. – Т. 48. – № 1. – С. 44 – 63; № 2. – С. 218 – 233; Т. 49. – № 4. – С. 114 – 130; Т. 50. – № 7-8. – С. 185 – 210; № 9. – С. 346 – 366; Т. 51. – № 10. – С. 97 – 112; № 11. – С. 244 – 258; № 12. – С. 380 – 396.

4. Полонський Матій. Спогади священника / Упор. Є. Марховська, О. Тарасенко. – К., 2012. – 368 с.

5. Старинное малороссийское стихотворение // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVII. – Октябрь. – С. 163.
6. Гейда О., Тарасенко О. До біографії архієпископа Малоросійського і Чернігівського Віктора (Садковського) (1796 – 1803) / О. Гейда, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. – 2014. – № 4. – С. 264 – 273.
7. Інститут рукопису НБУ НАНУ, ф. 160, спр. 1477, арк. 1 – 2 зв.
8. Ципляк Н.О. Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Північного Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.) / Н. О. Ципляк / Дис. ... кан. іст. наук. – Чернігів., 2012. – 218 с.
9. Егоров И. Оригинальная доставка церковного колокола / И. Егоров // Киевская старина. – 1905. – Т. 88. – № 3. – С. 226 – 230.
10. Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 2, спр. 2109.

Александр Тарасенко

«И смех, и грех»: курьезные случаи из жизни духовенства Черниговской епархии в XIX в.

В статье анализируются вопросы субкультуры, типы поведения, коллективная психология духовенства как общественного сословия в XIX в. Ярким проявлением этих аспектов исследования являются различные курьезные случаи из повседневной жизни и профессиональной деятельности священнослужителей. В статье приведены характерные примеры подобного поведения, вводится в научный оборот новый документальный материал из истории Черниговской епархии.

Ключевые слова: церковь, Черниговская епархия, духовенство, коллективная психология, эксцентрическое поведение.

Alexander Tarasenko

«Both laughter and sin»: odd cases from life of clergy of the Chernihiv diocese in the XIX century.

In the article are analyzed the questions of subculture, types of conduct, collective psychology of clergy as a public estate in of XIX centuries. Everyday life of clergy, her mentality, need further studios, exposure and input turnover of new information generators, analysis and comprehension of her, that is an actual scientific task. The bright displays of these aspects of research are different odd cases from everyday life and professional activity of priests. During of XIX century took place gradual corporate reserve of the clergy state.

This process passed contrary to general wave of increase social mobility in the conditions of speed-up capitalist development. As a mission of clergy consisted in spiritual and moral leadership, maintenance of authority of the church setting, then a removal is from folk public, cultivation of corporate connections small and negative consequences.

All social close system produce subculture, the standards of behavior and collective psychology, inherent to her. Without regard to the specific of church service, laughter and eccentric conduct peculiar to the clergy. Although in time the increase of aggressiveness is felt in jokes, that it is possible to explain a certain social stalemate. Often the funny balanced on the faucet of the violation of human and christian norms of the moral and standards of behavior accepted in general lines. To our opinion, it is a certificate of the deep crisis of the spiritual state, caused both church by politics the states and previous behavior of clergy that aimed to preserve the class privileges. In the conditions of rapid socio-economic and social and political development on the fracture of XIX – XX century it ended up in the situation of certain social deadlock.

In the article are resulted the characteristic examples of similar conduct, new documentary material is entered in a scientific turn from history of the Chernigov diocese.

Keywords: Church, Chernigov diocese, clergy, collective psychology, eccentric conduct.